

שיעור שלושים וארבעה

מיתה לזה וממון לזה

רב יוסף סובר (ט ע"ב), שאם הוזמו עדי האב הם נהרגים ומשלמים ממון; ממון לבעל שרצו להפסידו מאה כסף בטענה שהוא מוציא שם רע, ונפשות על העדים שרצו להרגם כעדים זוממים.

ומפרש רש"י (ד"ה ונפשות), שסבר רב יוסף שקלב"מ זהו פטור שנאמר רק כאשר שני החיובים הם כלפי אדם אחד, אבל במקרה כזה שחיובי המיתה והממון הם לא לאותו אדם אלא לשני אנשים שונים - אין פטור של קלב"מ.

יסוד זה נמצא שוב בדברי רבא לקמן (י ע"א), גבי עדים שאמרו פלוני בא על נערה המאורסה בתו של פלוני והוזמו, שמשלמין ממון לאב שרצו להפסידו, ונפשות על כך שרצו להרוג את האדם בעדותם.

תוס' בסוגיין (ד"ה ממון) מפנים לסוגיא בב"ק (כב ע"ב) לענין עבד כפות לו וגדי סמוך, והצית בגופו של עבד, שפטור מלשלם את הממון על הגדי כי קלב"מ, שהרי הצית בגופו של עבד. ואמרה הגמרא שהחידוש בזה שאפילו אם הגדי שייך לאחד והעבד שייך למישהו אחר יש פטור של קלב"מ. שאלו שם תוס' (ד"ה בגדי) - כיצד סוגיא זו מסתדרת עם סוגייתנו האומרת שאין דין קלב"מ בשנים.

ועוד הקשו שם, מהסוגיא במכילתין (עד ע"א) לגבי רודף שהיה רודף אחר חברו ושיבר כלים של אדם אחר - פטור מתשלומין דקלב"מ. והלא זה ממון לזה ונפשות לזה!
בראשונים מצאנו כמה אפשרויות ליישב את הסתירות הללו.

בגמרא בכתובות (ל ע"ב), רב אשי אומר שאם אדם אוכל תרומה משלו ותו"כ קורע שיראין של חברו על זה נאמר דין קלב"מ ופטור [שם אמר את דבריו כנפק"מ בין אביי ורבא, שנחלקו במקור דין קלב"מ לר' נחוניא בן הקנה].

רש"י שם (לא ע"א, ד"ה וקרע) פירש שרב אשי סובר שגם את התחייב ממון לזה ונפשות לזה פטור מדין קלב"מ, וזו מחלוקת אמוראים. עפ"ז מיושבות שאלותינו לעיל, כי חלק מהסוגיות נאמרו בשיטות הסוברים שיש דין קלב"מ בכה"ג וחלק לא.

אלא שעדיין היה מקום לשאול, שבסוגיין רבא הוא האומר שאין קלב"מ בממון לזה ונפשות לזה, ולגבי רודף הוא הוא שאמר שיש דין קלב"מ. על כן הירמיה גרס כאן 'רבה' ושם 'רבא', ובחי' הרשב"א (ב"ק כב ע"ב, ד"ה לא צריכא) הביא שרבינו תם גורס בסוגיית רודף 'רבה' וכאן 'רבא'.

שורש מחלוקת האמוראים ע"פ רש"י נראה, בהבנת מקור דין קלב"מ. הגמרא בכתובות (לה ע"א) אומרת שמקור דין קלב"מ הוא מהמכה אשה ויצאו ילדיה, שאם יהיה אסון יענש, והשאלה שם האם זה שאותו מכה היה צריך לשלם על הולדות וליהרג על מות האשה זה נקרא ממון לחד ונפשות לחד או לא.

תוס' עצמם בב"ק (שם) הביאו שדבר זה נחשב כגוף אחד, כי הולדות והאשה הם אותו גוף, ולכן א"א ללמוד מכאן שבמיתה לחד וממון לחד יש קלב"מ. וא"כ אפשר לומר שלדעת רב אשי הולדות והאשה לא נחשבים כגוף אחד אלא כשני גופים, ואעפ"כ יש פטור של קלב"מ.

תוס' בכתובות (שם) מקשים על שיטת רש"י ממשנה מפורשת בב"ק (לד ע"ב) ששם נאמר שאם הדליק גדישו של חברו בשבת פטור דקלב"מ, א"כ מוכח ממשנה מפורשת שגם בממון לזה ונפשות לזה יש פטור של קלב"מ, ואיך אפשר לומר שרב יוסף בסוגיין חולק על זה ואומר שאין פטור של קלב"מ בממון לזה ומיתה לזה?

מהרש"א על רש"י הנ"ל בכתובות כתב, שמדויק בדברי רש"י תתורץ שאלת תוס'. רש"י ביאר את דברי רב אשי, שאם קרע שיראין של חברו תוך כדי שאכל תרומה שלו פטור מדין קלב"מ, ואע"ג שחייב המיתה אינו משום ממון הניזק עדיין יש פטור של קלב"מ. ויש לשאול - מדוע רב אשי לא דיבר על אוכל תרומה של חברו וקרע שיראין של חברו - מוכרחים לומר שאם היה מדובר במקרה כזה אין זה נקרא ממון לזה ומיתה לזה, כיון שהמיתה שלו מגיעה בגלל אותו אדם שחייבים לו ממון. ולפי זה אם אדם שרף גדיש של חברו בשבת הסיבה שפטור מדין קלב"מ היא משום ששם חיוב מיתה הוא מחמת הניזק וזה נקרא ממון ונפשות דחד, ובזה לא נחלקו.

אמנם, רעק"א (דרו"ח שם) חלק על מהרש"א, ואמר שגם אם התרומה שייכת לבעל השיראין עדיין זה נקרא ממון לזה ונפשות לזה ולדעת רב אשי יש בזה קלב"מ, וא"כ א"א לתרץ כך את הקושיא מהמשנה לגבי גדיש ששם פוטרים אותו מדין קלב"מ, ולדעת רב יוסף המחייב במיתה לזה וממון לזה היה צריך להיות חייב.

וכך ביאר את שאלת תוס' על רש"י - הרי בגדיש זה ודאי ממון דחד ומיתה דחד, כי אין הכרח להתחייב מיתה על שריפת גדיש שהרי אם שרף גדיש בחול לא יתחייב מיתה, וחייב המיתה הוא בגלל שבת. א"כ יש כאן שני סיבות חיוב והוי ממון דחד ומיתה דחד ואעפ"כ כתוב שפטור, וכיצד יחלוק על דבר זה רב יוסף [משא"כ אם רב אשי היה מדבר בתרומה של חברו שאכל אותה וגם קרע שיראין שלו, שם באכילת התרומה עצמה הוא מתחייב מיתה, כי הנאת גרונו היא המחייבת מיתה, והיא היא המחייבת ממון על התרומה לחברו, ולכן בזה ודאי שזה נקרא ממון ומיתה לחד].

תוס' עצמם הביאו ליישב את דברי רש"י, שיש לחלק בין מקום שאדם עשה שני מעשים - אכילת תרומה וקריעת שיראין, או שבא על נערה מאורסה ודבר נוסף שהיא היתה בתו והוי ב' עדויות, שבזה הוי מיתה דחד וממון דחד. משא"כ בגדיש שבעצם מעשה שריפת הגדיש הוא מתחייב גם מיתה וגם ממון, וכיון שזה מעשה אחד הוי מיתה וממון דחד ולכ"ע קלב"מ.

אלא שהקשו על זה בתוס' בשם הרשב"א, מהמקרה שבו פתחנו, שעדי האב הזימו את עדי הבעל ובמעשה זה רצו לחייב ממון ומיתה ממון לזה ומיתה לזה, ואם הוזמו חייבים בשני הדברים, אע"פ שהם עשו רק מעשה אחד ולא שנים. והרי לדברינו אמור להיות הדין קלב"מ בכה"ג!

מבאר הפנ"י (כתובות לא ריש ע"א), שהחילוק הוא לא דווקא בין מעשה אחד לשני מעשים, אלא השאלה היא האם החיוב הוא כלפי אדם אחד או כלפי שני אנשים: כאשר אדם שורף גדיש של חברו החיוב הוא כלפי אדם אחד, ומחמתו הוא חייב מיתה וממון. משא"כ לענין אכילת תרומה וקריעת שיראין או עדות שפלוגי בא על בת פלוגי יש כאן חיוב כלפי שני אנשים, וא"כ ה"ה בעדי האב שרצו לחייב גם את הבעל וגם את עדי הבעל, ולכן כיון שזה כלפי שני בעלי דין הוי מיתה לחד וממון לחד.

אפשר לבאר באופן שונה, שבעדים זוממין הסיבה שמחייבים אותם זה לא משום שהעידו שקר, אלא משום שזממו לחייב, וא"כ אע"פ שעשו רק מעשה אחד של עדות, כיון שזממו לחייב שני דברים גם ממון וגם נפשות הוי כשני מעשים - מיתה לזה וממון לזה.

ידועים דברי חזקיה (כתובות לה ע"א) שגם בשוגג או אונס יש פטור של קלב"מ מהיקש התורה. יש לעיין מדוע - מה הסיבה שנפטור אדם מממון אם הוא לא מתחייב בפועל מיתה?

הדבר תלוי בהבנת מושג קלב"מ: אם נאמר שהסברא בזה היא שאם הוא מתחייב מיתה שזהו העונש החמור אין טעם לחייבו את המיתה הקלה כי הוא כבר נפטר, לא יובן לנו מדוע יפטר בשוגג, הלא לא נענש בעונש חמור אז שלכל הפחות יענש בעונש ממון.

לכן נראה שצריך לבאר שבכל מקום שיש חיוב מיתה בנוסף לחיוב הממון, המעשה כ"כ חמור שהרי חייבים עליו מיתה, ובמעשה כה חמור אין משמעות לחיוב ממון, כי ביחס לעוון הגדול העוון הממוני אינו נחשב. ולכן אף אם בשוגג עבר על איסור חמור כ"כ אין כאן כלל חיוב על הממון כי החיוב הזה לא מספיק חשוב במקרה זה בשביל לחייב עליו.

לפי הצד הראשון שהעלינו בביאור דין קלב"מ ניתן לומר, שיש לדון במקרה כזה שהחיוב הוא כלפי שנים האם עדיין נפטר אותו כי סו"ס א"א לחייב אותו בשני חיובים כמש"נ, או שנאמר שכיון שזה חיוב כלפי שני אנשים אין סיבה לפטרו מלשלם לשני בגלל שנהרג עבור הראשון, כי יצא שהשני הפסיד. אמנם, אם נבאר כך את מח' האמוראים לענין מיתה לזה ותשלומין לזה, יצא שכל המחלוקת שלהם תהיה רק במזיד באמת ולא בשוגג, כי ע"פ ביאור זה אין סיבה לפטור אותו בשוגג כפי שהזכרנו, כי בשוגג הוא לא מתחייב בפועל מיתה ומדוע שיפטר מן הממון.

אבל במעשה שבו גם הממון וגם המיתה הם כלפי אחד, הביאור יכול להיות כצד השני שהבאנו, שחיוב הממון לא נחשב כאשר יש חיוב מיתה לנגדו, ולכן בכה"ג הוא פטור מהממון גם בשוגג וגם במזיד.

עד כה עסקנו בשיטת רש"י הסובר שנחלקו בזה האמוראים האם בממון לזה ונפשות לזה אמרינן קלב"מ או לא.

בראשונים מצאנו שיטות נוספות בביאור הסוגיות. התוס' בכתובות (לא ע"א) כתבו שבמקרה של אכילת תרומה וקריעת שיראין לא נקרא הדבר מיתה לזה וממון לזה, כיון שהמיתה היא כלפי שמיא על אכילת תרומה ולא ביחס לחברו, ולכן הדין בזה שיש קלב"מ לכולי עלמא, וכמו השורף גדיש חברו בשבת שגם שם חיוב המיתה הוא כלפי שמיא ולכן לא נקרא מיתה לחד וממון לחד. אבל במקרה שיש מיתה לחד וממון לחד כגון רוצח או עדים זוממין [שאלו המקרים היחידים שבהם המיתה היא כלפי אדם] שם באמת לא נאמר קלב"מ לכ"ע.

הרשב"א בכתובות (שם) הולך בדרך זו ומבאר, שבכל מקרה שחיוב המיתה הוא כלפי שמיא, המשמעות העמוקה היא שהוא חייב מיתה כלפי כל אחד מעם ישראל, היינו שכל אחד ואחד חייב להמיתו על שעבר עבירה, אלא שבפועל רק סנהדרין יעשו את זה, אבל מ"מ הוי מיתה וממון לחד נוצריך לומר ע"פ דרך זו שבחייבי כריתות או מיתה בידי שמים אין כלל חיוב מיתה כלפי 'חד' שהרי זה רק כלפי שמיא וממילא ודאי שזה לא מיתה לחד וממון לחד].

ביאור נוסף העולה מדברי תוס' והובא בשם ריב"ם ליישב את דין רודף, ששם אמרין קלב"מ אפילו שזה ממון דחד ומיתה לחד, שבדין רודף כיון שכל אחד חייב להרגו וגם בעל הכלים - הוי מיתה וממון לחד, משא"כ במקום של חיוב מיתה לא על רצח אין דין רודף וממילא חיוב המיתה הוא כלפי אחד והממון כלפי אחר.

מהר"ם על אתר העיר על דברי הריב"ם שהוא יישב רק את המקרה של רודף אבל לא את המקרה של גדי דחד ועבד דחד ששם יש קלב"מ אפילו שזה מיתה לחד וממון לחד. אולם הרש"ש (שם) כתב שגם במצית בגופו של עבד יש לו דין רודף וממילא ודאי שגם שם נקרא ממון ומיתה לחד ויש דין קלב"מ.

אלא שביאור זה קשה, כי א"כ יוצא שבדין רוצח לעולם אין הכ"ת של ממון לחד ומיתה לחד, שהרי כולם חייבים להרגו וממילא תמיד לבעל הממון יש גם את תביעת המיתה כלפי הרוצח, ובגמרא משמע שיש כזו מציאות! (ובאמרי משה סימן ל בהגה"ה נכתב כן להדיא, שלכל רוצח יש דין רודף).

צ"ל כנראה, שכל דין רודף יהיה רק כאשר אנשים יודעים שהוא הורג ויכלו להצילו בנפשו, שאז באמת כלפי כל אחד יש חיוב להרגו כדי להציל את הנרצח, ואז באמת גם בעל הממון מחייבו מיתה. אבל במקרה שהורג ללא התראה או במקום שלא רואים אותו נראה לומר שאין את הפטור של רודף, ולא נאמר דהוי מיתה וממון לחד.

בשו"ת אבני נזר (אה"ע סימן רפב) הקשה, שלכאורה הביאור הנ"ל אינו מחוור בלשון הגמרא, כי הגמרא עוסקת בחילוק בין מיתה לזה וממון לזה או לא, היינו שאין זה חשוב מי המוציא לפועל ומי המחייב את המיתה, אלא השאלה היא עבור מי מתחייב האדם מיתה - האם עבור אותו אדם שהפסיד ממון או עבור אדם אחר, וא"כ ביאור זה של הריב"ם לכאורה לא מיישב את הסוגיות.

נראה דצ"ל, שיש לחלק בין חיוב מיתה על רצח, ששם התורה אמרה "ונתת נפש תחת נפש", היינו שהנרצח נקרא בעל דין כי הוא תובע כביכול את נפשו ע"י נטילת נפש

הרוצח, וכך גם בעדים זוממים שאנו מצווים לעשות להם כפי מה שתבעו וזממו לעשות לנידון. משא"כ ברודף מה שמתחייב מיתה זה לא משום שרצח כתמורה, שהרי עדיין לא הרגו, אלא התורה אמרה ברודף שני דינים: האחד - חיוב הצלה של הנרדף בכל מחיר, ודוג' לדבר - הגמרא בסנהדרין (עב ע"ב) גבי עובר שלא הוציא את ראשו ומסכן את אמו שהורגים אותו כדי שאמו לא תמות, ששם ודאי שכל הסיבה שהורגים אותו היא רק משום שאנו רוצים להציל את נפש אמו. והדין השני - להעניש את הרודף על שרוצה להרוג את חברו, שזה שייך באדם שרוצה להרוג את חברו ממש שרוצים לענוש אותו כרוצח¹.

ולפ"ז, הסיבה שמתחייב אדם שרודף היא לא כתמורה על כך שהרג וכדו', אלא התורה חידשה שעל זה שהוא רוצה להרוג הוא נענש ונהרג. לכן גם הרודף בגרמא נהרג בשונה מרוצח בגרמא כגון סוף חמה לבוא שפטור, כי כאן החיוב הוא על הרצון של הרודף להרוג.

ולפ"ז ביאר באפיקי ים (סי' מ) מדוע בעדים זוממין אין דין של רודף בגרמא ומדוע שלא יתחייבו מטעם זה גם לולי דין ההזמה, ואז יהיה בהם פטור של קלב"מ מטעם זה. וביאר שכיון שאמרנו שברודף יש גם עונש וגם דין הצלה לנרדף, כל מה שיש דין קלב"מ היינו דווקא במקרה שבו אנו באים לענוש את הרודף וזה דווקא כאשר ידוע לנו בודאות שהוא בא להרוג את חברו, אבל אם זה רק בגרמא ולא באופן ישיר יש רק את דין ההצלה שמטעמו מותר להרוג את הרודף ובוזה לא שייך דין קלב"מ, לכן גם בעדים זוממים לא יועיל לנו לומר שחייבים מדין רודף כיון שזה רק בגרמא, ובלא"ה אין בזה דין קלב"מ.

ולכן מיושבת היטב קושיית האבנ"ז, משום שריב"ם לא בא לומר שהחילוק הוא מי הוא זה שמחוייב להרגו, כיון שרק ברוצח יש דין כזה שחיוב המיתה הוא כלפי הנהרג כמבואר, אבל בדין רודף החיוב הוא כלפי שמיא או מטעם עונש או מטעם הצלה, וא"כ מה שאמרה הגמרא 'מיתה לזה' הכוונה היא מי הגורם לו לחיוב המיתה - האם זה מי שחייב ממון או אדם אחר.²

¹ שני דינים אלו נכתבו כך באמרי משה הנ"ל (סימן ל).

² לגבי עצם הקושיא שבה פתחנו, ר"ת (הופיע בתוס' דידן ובכתובות) תירץ תירוץ אחר, שיש לחלק בין עדים זוממין לשאר חייבי מיתות, עיי"ש. ועיין רמב"ן (מכות ב ע"ב) שתמה עליו ובמש"כ ליישב.